

פרשת וישב "וימאן להתנחם"

בראשית (פרשת וישב) פרק לז

(לג) וַיִּפְתָּח וַיֹּאמֶר קְתַנְתָּ בְנֵי מִיָּה רַעַה אֲכַלְתֶּהוּ טָרֶף טָרֶף יוֹסֵף: (לד) וַיִּקְרַע יַעֲקֹב שְׂמֹלְתָיו וַיִּשָּׂם שָׂק בְּמַתְנָיו וַיִּתְאַבֵּל עַל-בְּנָיו יָמִים רַבִּים: (לה) וַיִּקְמֹד כָּל-בְּנָיו וְכָל-בְּנֹתָיו לַנְחֻמּוֹ וַיִּמְאֵן לַהֲתַנְחֵם וַיֹּאמֶר פִּי-אֲרָד אֶל-בְּנֵי אָבִל שְׂאֵלָה וַיִּבֶךְ אֶתָּו אָבִיו:

אברבנאל

ולפי שכל בניו וכל בנותיו היו מנחמים את יעקב על זה היה הוא משיבם איכה אתנחם מאבלי האם ארד על בני אבל שאולה כלומר הנה האב מתנחם על בנו כשירד על קברו אבל ויבכה שמה וימלא נפשו ויתנחם אבל אני שלא אדע קבורת בני ולא אוכל ללכת אבל על קברו שהוא השאול איך אפשר שאתנחם.

רש"י בראשית (פרשת וישב) פרק לז פסוק לה

וימאן להתנחם - אין אדם יכול לקבל תנחומין על החי וסבור שמת, ו שעל המת נגזרה גזירה שישתכח מן הלב ולא על החי:

שפתי חכמים בראשית (פרשת וישב) פרק לז פסוק לה אות ו

שמעתי להקשות וכי יעקב לא היה יודע שאין מקבלין תנחומין על החי וסבור שהוא מת, ואם כן למה היה מתאבל על יוסף הא היה יודע שהוא חי, יש לומר דהא שאחז"ל (מסכת סופרים כ"א ה"ט) דאין מקבלין תנחומין על החי וסבור שהוא מת דבר זה לא למדו אלא מיעקב, כיון דגזירה היא שהמת נשכח מן הלב ומקבלין תנחומין עליו ויעקב לא קיבל, שמע מינה דאין מקבלין תנחומין על החי וכו'.

צידיה לדרך בראשית (פרשת וישב) פרק לז פסוק לה

רש"י ד"ה וימאן להתנחם. אין אדם מקבל תנחומין על החי וסבור שמת וכו'. מקשין אם כן יעקב כשהרגיש שלא היה יכול לקבל תנחומין היה לו לחשוב מיד שהוא ודאי חי ולמה התאבל עוד. ואין סברא לומר שיעקב לא ידע זה, שהרי רז"ל (ברכות נח ב) לא למדוה מפסוק זה אלא מפסוק (תהלים לא, יג) נשכחתי כמת מלב. ותירץ מורי הגאון מהר"ם יפה ז"ל שאין הכי נמי יעקב כשהרגיש שלא היה יכול לקבל תנחומין, אז אמר ודאי הוא חי. ומה שהתאבל עוד עליו מפני שהיה מצטער על שנאבד ממנו וחשב בודאי נגנב ומוחזק כעבד וילך בשבי ואין לך צער גדול מזה לאב על בן זקונים לו כמוהו.

רבי אברהם בן הרמב"ם בראשית (פרשת וישב) פרק לז פסוק לה

וימאן להתנחם. מפני קושי האסון וגודלו ואמרו החכמים ז"ל בזה מתנחמים על המתים ואין מתנחמים על החיים והוא כך לפי שהנפש מתיאשת מן המת מה שאין כן (עם החי) הרחוק אשר [לא] נודע ענינו ויעקב ע"ה במאמרו טרף טרף יוסף וחייה רעה אכלתהו (היה לפי) אומד דעת והכרעת מצב לא ידיעה ברורה;

ירמיהו פרק לא פסוק יד - טז

(יד) כֹּה אָמַר ה' קוֹל בְּרִמָּה נִשְׁמָע גְּהִל בְּכִי תַמְרוּרִים רַחֵל מִבְּכָה עַל־בְּנֵיהָ מֵאַגָּה לְהַנָּחֵם עַל־
בְּנֵיהָ כִּי אֵינָנו: כֹּה אָמַר ה' מִנְעֵי קוֹלָךְ מִפִּי וְעֵינֶיךָ מִדְּמִיעָה כִּי לֹא שָׁכַר לִפְעֻלְתֶּךָ נְאֻמֵּיה' וְשָׁבוּ
מֵאֶרֶץ אוֹיֵב: וְיִשְׁתַּקְּנָה לְאַחֲרֵיתָהּ נְאֻמֵּיה' וְשָׁבוּ בָנִים לְגְבוּלָם:

רד"ק

(יד) כֹּה אָמַר ה' קוֹל בְּרִמָּה נִשְׁמָע - אָמַר עַל דֶּרֶךְ מִשְׁל עַל עֲשֵׂרַת הַשַּׁבָּטִים שֶׁרָאשָׁה אַפְרַיִם
וְזָכַר הָאֵם לְכֹלָם וְהָיָה רַחֵל כְּאִילוּ בּוֹכָה עַל דֶּרֶךְ מִשְׁל עַל בְּנֵיהָ:
כִּי אֵינָנו - פִּי' הָעַם וְזָכַר אֵלּוּ וְאָמַר עֲלֵיהֶם אֵינָנו לִפִּי שְׂלֵא שָׁבוּ עוֹד מִשְׁגָּלוּ כְּמוֹ שֶׁשָׁבוּ יְהוּדָה
וּבְנֵימָן מִגְּלוּת רָאשׁוֹן מִבְּבַל וְעֲשֵׂרַת הַשַּׁבָּטִים לֹא שָׁבוּ עוֹד וְלֹא נֹדַע מְקוֹמָם אִים לִפְיֶכֶךְ אָמַר
כִּי אֵינָנו וּפִי' בְּרִמָּה בַּגְּבֻעָה רִמָּה לְהַשְׁמִיעַ הַקּוֹל לְמִרְחֹק וְיֵשׁ דֶּרֶשׁ לְמָה רַחֵל לִפִּי שֶׁהִלְכוּ אֲבוֹת
וְאֵמָהוּת לִפְיֵים אֵת הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא עַל שֶׁהֶעֱמִיד מִנְשָׂה צֶלֶם בְּהִיכָל וְלֹא נִתְפָּיִס נִכְנָסָה רַחֵל
וְאָמַר' לִפְנֵינוּ רְבוּנוּ שֶׁל עוֹלָם רַחֲמֵי מִי מְרוֹבֵין רַחֲמֵיךְ אוֹ רַחֲמֵי בִשְׁר וְדָם הוּי אֹמֵר רַחֲמֵיךְ
מְרוֹבֵין וְהֵלֵא אֲנִי הַכְּנֻסָתִי צֵרְתִי לְבֵיתִי שְׁכַל הָעֲבוּדָה שֶׁעֲבַד יַעֲקֹב אֵת אָבִי לֹא עֲבַד אֵלָּא
בְּשִׁבְלִי וְכִשְׁבָּאתִי לִיכְנֹס לְחוּפָה הַכְּנִיסוּ אַחֲוֵתִי וְלֹא דִי שֶׁשִׁתְּקַתִּי אֵלָּא שֶׁמִּסְרַתִּי לֵה סִימְנֵי אֶף
אֵתָה אִם הַכְּנִיסוּ בְּנֵי צֵרְתֶךָ לְבֵיתֶךָ שֶׁתּוֹק לָהֶם אָמַר לֵה יִפָּה לְמַדַּת סְנִיגוּרִיא עַל בְּנֵי יֵשׁ שֶׁכַר
לִפְעֻלְתֶּךָ לְצַדִּיקְתֶּךָ שֶׁמִּסְרַת סִימְנֵיךְ לְאַחֲוֵתֶךָ וְעוֹד יֵשׁ דֶּרֶשׁ כִּי דֶּרֶךְ קִבְר רַחֵל הוֹלִיכֶם בְּגוּלָה עַל
כֵּן אָמַר רַחֵל מִבְּכָה עַל בְּנֵיהָ וְדֶרֶשׁוּ זֶה עַל פְּסוּק וְתִקְבֵר בְּדֶרֶךְ אַפְרַת וְאָמְרוּ מָה רָאָה יַעֲקֹב
אֲבִינוּ לְקַבֵּר אֵת רַחֵל בְּדֶרֶךְ אַפְרַת אֵלָּא שֶׁצִּפְפָּה יַעֲקֹב אֲבִינוּ בְּרוּחַ הַקֹּדֶשׁ שֶׁהַגְּלוּת עֲתִידוֹת
לְעִבּוֹר דֶּרֶךְ שֶׁם לִפְיֶכֶךְ קִבְרָה שֶׁם כְּדִי שֶׁתְּהָא מִבְּקֻשָׁת עֲלֵיהֶם רַחֲמִים הִדָּא הוּא דְכָתִיב קוֹל
בְּרִמָּה נִשְׁמָע וְגוֹמֵר וּי"ת הַפְּסוּק כֵּן כְּדָנָן אָמַר ה' קִלָּא בְרוּם עֵלְמָא וְגו' כְּבַעְמוּד:

שיג ושיח - למאן להנחם - הרב יונתן זקס

"הַכָּר נָא", שואלים בני יעקב את אביהם, "הֲכַתְּנָת בְּנֶךְ הוּא אִם לֹא?" ויעקב מכיר גם
מכירה "כַּתְּנָת בְּנִי", הוא מזהה. "חֲזָה רְעָה אֶכְלֶתְהוּ. טָרֶף טָרֶף יוֹסֵף!" והכתוב ממשיך
ומספר: "וַיִּקְרַע יַעֲקֹב שְׁמַלְתּוֹ וַיִּשֶׂם שָׁק בְּמַתְּנָיו וַיִּתְאַבֵּל עַל בְּנָו יָמִים רַבִּים. וַיִּקְמוּ כָל
בְּנָיו וְכָל בְּנֵתָיו לְנַחֲמוֹ, וַיִּמְאָן לְהִתְנַחֵם. וַיֹּאמֶר: כִּי אֲרֹד אֶל בְּנֵי אָבִל שְׂאֵלָה" (בראשית
לז, לג-לה).

ההלכה שמה גבולות לאבל. שבעה, שלושים, שנה, ולא יותר. אדם אינו מתאבל
עד סוף ימיו. על המתאבלים יתר על המידה אומר ה', "אֵינְ אַתֶּם רַחֲמָנִים יוֹתֵר מִמֶּנִּי".
אך יעקב מודיע שיתאבל עד מותו. המדרש (מוכא ברש"י) מציע הסבר מאיר עיניים:
"אֵינְ מִקְבָּלִין תְּנַחֲמוּמִים עַל הַחַי"; במילים אחרות, יעקב מסרב להתנחם כי לא איבד
את תקווה שעוד יוסף חי.

מצבו של יעקב מזכיר את מצבם הנורא של הורי היילים נעדרים. הם אינם
יכולים לעבור את השלבים הנורמליים של האבל מפני שאינם יכולים לוותר על
האפשרות שיקרם הנערך עשוי להימצא. אבל המתמשך הוא סוג של נאמנות;
הויתור, ההתנחמות, ההשלמה עם האבדן, הם בעיניהם נגידה. במקרים האלה,
הסירוב להתנחם הוא סירוב לוותר על התקווה.

על סמך מה המשיך יעקב לקוות? הרי הוא ראה את הכותונת המגואלת בדם,
ואמר כמו פיו, "חֲזָה רְעָה אֶכְלֶתְהוּ. טָרֶף טָרֶף יוֹסֵף!" חוקר המשפט המקראי דיוויד
דאובה ז"ל העלה הצעה הנראית לי משכנעת. למילים שנאמרו ליעקב "הַכָּר נָא" יש
משמעות סמי-משפטית. דאובה מקשר אותן, ואת ענייננו, לדין שומר שכר שבפרשת
משפטים:

כִּי יִתֵּן אִישׁ אֶל רְעֵהוּ הַמֹּר אוֹ שוֹר אוֹ שֶׁה וְכָל בְּהֵמָה לְשֹׁמֵר, וּמֵת אוֹ נִשְׁכַּר אוֹ
נִשְׁבָּה, אֵינְ רָאָה - שְׁבַעַת הִ' וְתָהִי בֵּין שְׁנֵיהֶם, אִם לֹא שָׁלַח יָדוֹ בְּמִלְאֶכֶת רְעֵהוּ
וְלָקַח בְּעֻלְיוֹ וְלֹא יִשְׁלַם... אִם טָרֶף יִשְׁרָף יִכְאֶהוּ עַד, הַטָּרְפָה לֹא יִשְׁלַם. (שמות
כב, ט-יג)

השומר צריך לשלם את הנזק אם התרשל, אך לא אם שמר כראוי ואירע מקרה ביש כלתי צפוי. הטריפה היא מקרה מסוג זה, והמילים "טָרַף יִטְרַף" מהדהדות את "טָרַף טָרַף יוֹסֵף". חוקים ומשפטים התקיימו גם לפני מתן תורה. יעקב עצמו אמר ללבן, שהפקיד בידו את צאנו, שהוא פעל לפני משורת הדין וספג מכיסו נזקי טריפות: "טָרַף לֹא הִבֵּאתִי אֵלֶיךָ; אֲנֹכִי אֶחְטָאָה, מִיְדֵי תִבְקָשָׁנָה" (בראשית לא, לט). עוד ידוע לנו כי הבחנה דומה בין שגגה לאונס הייתה נהוגה לגבי אחריותו של אב בכור לגורלו של אב צעיר שהופקר בידו למשמרת. מכאן טענתו המתחמקת של קין, "הֲשֹׁמֵר אָחִי אֲנֹכִי?" לאור זאת נבין את שהתרחש במפגש בין יעקב לבניו כששבו בלי יוסף. הם היו אחראים על אחיהם הקטן, והיו צריכים לתת את הדין על אברנו. לכן הביאו איתם, בהתאם לדין השומר, את ה"ער", הראייה, לכך שהוא נטרף: אם הוא נטרף, הם פטורים. בקשתם מיעקב "הכר נא" כמוה כבקשה לבחון את הראייה. ליעקב לא הייתה ברירה אלא לעשות זאת - ולנפוטם. ואולם שופט עשוי לזכות נאשם בשל ראיות לא מספקות, ועדיין לחשוד בו כלכו. באופן דומה, יעקב לא האמין לבניו, אף שפטר אותם מאשמה פורמלית. מיאונו להתנחם מעיד על כך. תקורתו שעוד יוסף חי עתידה הייתה, כידוע, להתאמת.

המיאון להינחם מוכר לנו מעוד מקרים במקורותינו. הנה הנביא ירמיהו על אמו של יוסף:

כֹּה אָמַר ה': קוֹל בְּרִמָּה נִשְׁמָע, נְחִי בְּכִי תִמְרוּרִים: רַחַל מִבְּכָה עַל בְּנִיָּהּ, מֵאַנָּה לְהִנָּחַם עַל בְּנִיָּהּ כִּי אֵינְנָה. כֹּה אָמַר ה': מְנַעִי קוֹלֵךְ מִבְּכִי וְעֵינַיִךְ מִדִּמְעָה, כִּי יֵשׁ שָׂכָר לִפְעֻלָּתָהּ, נְאֻם ה', וְשָׂכָר לְגִבּוֹלָם. (ירמיהו לא, טו-יז)

מאין ירע ירמיהו שהבנים ישוּבו לגבולם? משום שרחל - ובניה, ועם ישראל כולו - מיאונו להינחם, כלומר סירבו לוותר על התקווה. כך היה גם בימי גלות בבל; מוזמר תהלים קלז הוא מן הביטויים הפרדיגמטיים של המיאון להינחם:

עַל נְהָרוֹת בְּכָל שָׁם יִשְׁכְּנוּ גַם בְּכִינוּ בְּזַכְרֵנוּ אֵת צִיּוֹן... אֵיךְ נִשְׁיֵר אֵת שִׁיר ה' עַל אֲדָמַת נֶכֶר? אִם אֲשַׁבְּחֶךָ יְרוּשָׁלַם תִּשְׂכַּח יְמִינִי; תִּדְבֶּק לְשׁוֹנֵי לֶחֶכִי אִם לֹא אֲזַכְּרֶכִי. אִם לֹא אַעֲלֶה אֵת יְרוּשָׁלַם עַל רֹאשׁ שְׂמֹחָתִי. (תהלים קלז, א-ו)

ירוע הסיפור על נפוליאון, שהתפלא למשמע קינות היהודים בתשעה באב, והשתומם כפליים כששמע שהם אכלים על חורבן בן יותר מ-1,700 שנה. "עם המתאבל על ארצו שנים כה רבות, חזקה עליו שעוד יחזור אליה", הכריז.

היהודים הם העם שסירב להתנחם, כי לא נטש את התקווה. יעקב זכה לשוב ולראות את יוסף. בניה של רחל שבו לגבולם. עם ישראל שב לציון. כל הסימנים הראו אחרת: הכותונת המגואלת, הגלות המתארכת, שממותיה של הארץ. גזר דינה של ההיסטוריה נראה כלתי הפיך. עם ישראל לא השלים עם הנתונים ולא קיבל את הראיות, כי לעומתם היו לו אמונה, ביטחון ותקנות ברזל שהתגלתה כחזקה מן הכורח ההיסטורי. לא נגזים אם נאמר שהעם היהודי שרד באמצעות התקווה. תקווה זו נולדה בפסוק אחד פשוט, או אולי לא כל כך פשוט. בסיפורו של יעקב. הוא מיאן להינחם. ואנו, אף כי עולמנו עוד מצולק באלימות, בעוני ובעוול, הייבים לעשות כמוהו.

יחזקאל פרק לז

א הנה עלי, יד-ה', ויוצאני ברוח ה', וניחני בתוך הבקעה; והיא, מלאה עצמות. ב והעבירני עליהם, סביב סביב; והנה רבות מאד על-פני הבקעה, והנה יבשות מאד. ג ניאמר אלי--בן-אדם, התחיינה העצמות האלה; נאמר, אדני ה' אתה נדעת. ד ניאמר אלי, הנבא על-העצמות האלה; נאמר עליהם--העצמות היבשות, שמעו דבר-ה'. ה כה אמר אדני הנה, לעצמות האלה: הנה אני מביא בכם, רוח-והייתם. ו נחמתי עליכם גידים והעלתי עליכם בשר, וקרמתי עליכם עור, ונחמתי בכם רוח, וחייתם; וידעתם, כי-אני ה'. ז ונבאתי, פאשר אניתי; ויהי-קול כהנבאי, והנה-רעש, ותקרבו עצמות, עצם אל-עצמו. ח וראיתי והנה-עליהם גדים, ובשר עלה, ויקרם עליהם עור, מלמעלה; ורוח, אין בכם. ט ניאמר אלי, הנבא אל-הרוח; הנבא בן-אדם נאמר את-אל-הרוח. כה-אמר ה' אלוקים, מארבע רוחות באי הרוח, ופחי בקרוגים האלה, ויחיו. י והנבאתי, פאשר אניתי; ונבוא בכם הרוח ויחיו, ונעמדו על-רגליהם--חיל, גדול מאד-מאד. יא ניאמר, אלי, בן-אדם, העצמות האלה כל-בית ישראל המה; הנה אמרים, הנה עצמותינו נאבדה תקנתנו--נגנורנו לנו. יב לכן הנבא נאמר עליהם, כה-אמר ה' אלוקים, הנה אני פתח את-קברותיכם והעליתי אתכם מקברותיכם, עמי; והבאתי אתכם, אל-אדמת ישראל. יג וידעתם, כי-אני ה': בפתחי את-קברותיכם, ובהעלתי אתכם מקברותיכם--עמי. יד נחמתי רוחי בכם וחייתם, והנחמתי אתכם על-אדמתכם; וידעתם כי-אני ה', דברתי ועשיתי--נאם-ה'.

טו ויהי דבר-ה', אלי לאמר. טז נאמה בן-אדם, קח-לך עץ אחד, וכתב עליו ליהודה, ולבני ישראל חברו; ולקח, עץ אחד, וכתוב עליו ליוסף עץ אפרים, וכל-בית ישראל חברו. יז וקרב אתם אחד אל-אחד, לה--לעץ אחד; והיו לאחדים, בנדף. יח וכאשר יאמרו אליה, בני עמד לאמר: הלא-תגיד לנו, מה-אלה לך. יט דבר אליהם, כה-אמר ה' אלוקים, הנה אני לקח את-עץ יוסף אשר בנד-אפרים, ושבטי ישראל חברו; ונחמתי אותם עליו את-עץ יהודה, ועשיתם לעץ אחד, והיו העצים אשר-תכתב עליהם, בנדף--לעניניהם. כא ודבר אליהם, כה-אמר ה' אלוקים, הנה אני לקח את-בני ישראל, מבין הגוים אשר הלכו-שם; וקבצתי אתם מסביב, והבאתי אותם אל-אדמתם. כב ועשיתי אתם לגוי אחד בארץ, כהרי ישראל, ומלך אחד יהנה לכלם, למלך; ולא יהיו עוד לשני גוים, ולא תצו עוד לשתי ממלכות עוד. כג ולא ישמאו עוד, בגלוליהם ובשקוציהם, ובכל, פשעיהם; והושעתי אתם, מפל מושבתיהם אשר חטאו בהם, וטהרתי אותם והיו-לי לעם, נאני אהנה להם לאלהים. כד ועבדי דוד מלך עליהם, ורועה אחד יהנה לכלם; ובמשפטי ילכו, וחקותי ישמרו ועשו אותם. כה ונשבו על-הארץ, אשר נחמתי לעבדי לנעקב, אשר נשבו-בה, אבותיכם; ונשבו עליה המה ובניהם ובני בניהם, עד-עולם, ודוד עבדי, נשיא להם לעולם. כו וכרתי להם ברית שלום, ברית עולם ויהנה אותם; ונחמתי ותרבותי אותם, ונחמתי את-מקדשי בתוכם לעולם. כז והנה משפני עליהם, וחייתי להם לאלהים; והמה, יהיו-לי לעם. כח ונדעו, הגוים, כי אני ה', מקדש את-ישראל--בהיות מקדשי בתוכם, לעולם.

ליקוטי מוהר"ן תניינא תורה עח

והכלל, כי אסור לייאש עצמו. כי אפי' מי שהוא איש פשוט ואינו יכול ללמוד כלל, או שהוא במקום שא"א לו ללמוד וכיוצא בזה, אעפ"כ, גם בעת פשיטותו צריך להחזיק עצמו ביראת ה' ובעבודה פשוטה לפי בחינתו. כי גם אז הוא מקבל חיות מהתורה כנ"ל, ע"י איש פשוט הגדול, היינו הצדיק הגדול, שהוא לפעמים איש פשוט, שהוא מחיה את כולם כנ"ל. ואפי' מי שהוא ח"ו במדרגה התחתונה לגמרי ח"ו ר"ל, אפי' אם מונח בשאול תחתיות ר"ל, אעפ"כ אל יתייאש עצמו, ויקיים מבטן שאול שועתי (יונה ב), ויחזיק עצמו במה שיוכל, כי גם הוא יכול לחזור ולשוב ולקבל חיות מהתורה ע"י הצדיק הנ"ל. והעיקר לחזק עצמו בכל מה שאפשר, [כי אין שום יאוש בעולם כלל... ואמרם בכח גדול ובעמקות נפלא ונורא מאד, כדי להורות ולרמוז לכל אחד וא' לדורות, שלא יתייאש בשום אופן בעולם, אפי' אם יעבור עליו מה] ואיך שהוא, אפי' אם נפל למקום שנפל ר"ל, מאחר שמחזק עצמו במה שהוא, עדיין יש לו תקוה לשוב ולחזור אליו ית':